

УДК 81'373.611

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АБРОМОРФЕМ ЗА СПІВВІДНЕСЕНІСТЮ З БАЗОВИМ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМ

Климович С.М., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри української мови
Херсонський державний університет

У статті схарактеризовано структурну співвіднесеність складників усіх типів аброморфемних аббревіатур із компонентами вихідних словосполучень, виділено типи аббревіатурних морфем залежно від частиномовної належності мотивувального слова, проаналізовано позиційні характеристики атрибутивних і субстантивних аббревіатурних морфем.

Ключові слова: *аброутворення, аббревіатурна морфема (аброморфема), мотивувальне словосполучення, препозитивна аббревіатурна морфема, постпозитивна аброморфема, аббревіатурний зразок-модель.*

В статье дана характеристика структурного соотношения составляющих всех типов аброморфемных аббревиатур с компонентами, входящими в состав словосочетаний, выделены типы аббревиатурных морфем в зависимости от принадлежности к части речи мотивирующего слова, проанализированы позиционные характеристики атрибутивных и субстантивных аббревиатурных морфем.

Ключевые слова: *аброобразование, аббревиатурная морфема (аброморфема), мотивирующие словосочетания, препозитивная аббревиатурная морфема, постпозитивная аброморфема, аббревиатурный образец-модель.*

Klymovych S.M. DIFFERENTIATION OF ABROMORFEMES ACCORDING TO CORRELATION WITH BASIC WORD COMBINATION

In the article it is determined that one of the main reasons for the violation of structural parallelism between motivational phrases and abbreviations is the discrepancy between the constructive abilities of the phrase and the complicated word. Structural correlation of components of all types of abromorphic abbreviations with components of source combinations is characterized. It is investigated that the reduction of the component composition and the replacement of some abromorphs by others in abbreviated formations may also be accompanied by a change in the sequence of the location of abbreviated morphemes in comparison with the sequence of the corresponding components in the original combination. Relative independence have abromorphic-verbal abbreviations with original components of foreign origin (mostly Greek and Latin) with end vowels, which are divided into two groups: abromorphemes that correlate with the abbreviated word in the original phrases, and abromorphs, which have no relation to the motivational in the word (they join the whole word for a ready-sampled model).

The types of abbreviations of morphemes are distinguished and described depending on the part-language affiliation of the motivational word (attributive, deployed in the adjective, and the substantive deployed in the noun (sometimes the substantiated participle). The positional characteristics of the attributive and substantive abbreviations of the morphemes are analyzed. In abromorphic abbreviations determines the syntactic structure of the motive phrase: in the preposition morphemes are used mainly from those words that explain, and in the postposition - from the explanatory ones. The replenishment of the abromorph with the truncated international components, which can be used in both positions, has been observed, respectively, to have different motivations.

Key words: *abroup formation, abbreviated morpheme (abromorhema), motivational phrase, prepositive abbreviation morpheme, postpositive abromorhema, abbreviated sample model.*

Постановка проблеми. Слововірною базою для аброутворень слугують здебільшого вже вживані в українській мові словосполучення, з якими вони перебувають у різних структурно-семантичних зв'язках.

Як цілком слушно зауважує М. Сердюк, однією з характерних особливостей багатьох аббревіатур порівняно з вихідними складними назвами є висунення в семантичній структурі аббревіатури на перший план її центрального компонента, якому підпорядковуються всі інші скорочені частини повнозначних слів вихідного словосполучення. Найяскравіше ця особливість виявляється в досить поширених за своєю

будовою і прозорих за семантикою аббревіатурах, утворених поєднанням початкової частини першого слова (чи кількох слів) і цілого другого слова, наприклад: *Головпівнічморшлях, дитсадок, агітпункт, спортзал* [2, с. 71]. Справді, в аброморфемно-словесних утвореннях аброморфема на зразок *агіт-, дит-, мор-, пед-, сан-, спорт-, укр-* легко співвідносяться зі значеннями повних прикметників, скороченими відповідниками яких вони є. Це характерно і для власне-аброморфемних одиниць, де семантичний центр представлений не цілим словом, а також аброморфемою, пор.: *держпром, голловреж, мехфак, профорг, сільвиконком, трансгосп.*

Актуальність статті зумовлена необхідністю комплексного аналізу співвідношення всіх типів аброморфемних абревіатур із мотивувальними словосполученнями.

Цілі статті: дослідити структурну співвіднесеність аброморфем зі складниками вихідних словосполучень, диференціювати абревіатурні морфеми відповідно до позиційної характеристики та частиномовної належності мотивувального слова.

Виклад основного матеріалу. В українському мовознавстві помітно активізувався підхід до вивчення абревіатур, але дослідники аналізують здебільшого ті складноскорочені слова, що мають структурну паралельність із вихідними словосполученнями. Тому складається враження, ніби суть утворення абревіатурного слова полягає в скороченні всіх (або всіх, крім останнього) компонентів вихідного словосполучення. Проте аброутворення на кшталт *Держбуд України* (Державний комітет України з будівництва, архітектури та житлової політики), *Мінтранс України* (Міністерство транспорту та зв'язку України), *райвиконком* (районний виконавчий комітет ради народних депутатів) свідчать про те, що їхні відношення до вихідних словосполучень, а отже, й аброморфем до мотивувальних компонентів розгорнутої назви, значно складніші, різноманітніші, ніж визначають у науковій літературі.

Основною причиною порушення структурного паралелізму між мотивувальними словосполученнями й абревіатурами варто вважати невідповідність конструктивних можливостей словосполучення і складноскороченого слова.

На основі **структурої співвіднесеності** складників усіх типів аброморфемних абревіатур із компонентами вихідних словосполучень виділяємо такі групи:

1) абревіатури, в яких усі аброморфеми мають співвідносне мотивувальне слово у вихідному словосполученні: *генплан* (генеральний план), *держдеп* (державний департамент), *Держкомлісгосп України* (Державний комітет лісового господарства України), *завмаг* (завідувач магазину), *легпром* (легка промисловість), *облвійськкомат* (обласний військовий комісаріат), *райветлікарня* (районна ветеринарна лікарня), *тервиборчком* (територіальна виборча комісія);

2) абревіатури, що об'єднують у собі абревіатурні морфеми, співвідносні лише з деякими компонентами вихідних словосполучень: *Євроатом* (Європейське співтовариство з атомної енергії), *Київрада* (Київська міська рада народних депутатів), *Кривбас* (Криворізький гірничо-видобувний басейн), *Міненерго України* (Міністерство

палива та енергетики України), *райсоцзабез* (районний відділ соціального забезпечення), *Укрінформ* (Українське національне інформаційне агентство);

3) абревіатури, в яких одні аброморфеми замінені іншими: *облспоживспілка* (обласна рада споживчих кооперативних товариств), *Укравіатранспорт* (Державний департамент авіаційного транспорту), *Укрцукор* (Національна асоціація цукровиків України).

Варто зазначити, що в аброморфемних абревіатурах скорочення компонентного складу та заміна одних аброморфем іншими може супроводжуватися також зміною послідовності розташування абревіатурних морфем порівняно з послідовністю відповідних складників у вихідному словосполученні, пор.: *Укрводоканалпроект* (Український державний проектний інститут проектування водопостачання, каналізації та гідротехнічних споруд), *Укрсоцбанк* (Український акціонерний комерційний банк соціального розвитку).

Однак, зіставивши аброморфеми зі словами, що їх мотивують, помічаємо, як абстраговані від предмета ознаки, виражені у вихідному словосполученні окремими самостійними словами, в аброутворенні втрачають властивості цих слів і стають частиною нової назви, яка репрезентує предмет в єдності з його ознаками. Прикладом слугують численні лексичні інновації, утворені об'єднанням скорочених основ або скорочених і повних основ, напр.: *ПФТФ «Агроділо»*, *ТОВ «Еколінія»*, *екопоселенці*, *єврохата*, *ТОВ «Промбудальянс»*, *ВП «ТехПромМаш»*, *ВАТ «Херсоноблагробуд»*, *ВАТ «Південтеплоенергомонтаж»*.

Характерно, що відносну незалежність від вихідних словосполучень мають аброморфемно-словесні утворення, початковими складниками яких є запозичені абревіатурні морфеми з кінцевим голосним, зокрема: *аудіо-*, *біо-*, *вело-*, *гео-*, *мото-*, *радіо-*, *соціо-*, *термо-*, *фіто-* і под. Ці аброморфеми поділяються на дві групи:

1) аброморфеми, що співвідносяться з реально скорочуваним словом у вихідному словосполученні: *авіаінститут* (авіаційний інститут), *агробізнес* (аграрний бізнес), *біоцикл* (біологічний цикл), *екосистема* (екологічна система), *метеоумови* (метеорологічні умови), *телеканал* (телевізійний канал);

2) аброморфеми, в яких немає зв'язку з мотивувальним словом, бо вони приєднуються до цілого слова за готовим зразком-моделлю: *аудіокомпанія*, *кінорежисер*, *мотовиставка*, *телекореспондент*, *фітотерапія*.

Варто зауважити, що аббревіацію української мови постійно живлять запозичені аббревіатурні морфеми другої групи, які, оминаючи стадію співвідношення вихідне словосполучення – аббревіатура, одразу приєднуються до цілого слова за аббревіатурним зразком-моделлю. Так, омонімічна аброморфема *аеро-* в словах *аерометод, аеропошта, аеросани* має значення, синонімічне прикметнику «повітряний», але аброутворення із цією аброморфемою не може розгортатися в еквівалентне словосполучення, бо в українській мові немає прикметника зі згаданим значенням і відповідним початковим компонентом. Незважаючи на відсутність прикметника, що зазнає скорочення, за такими структурно-семантичними особливостями, як синтаксично зумовлена позиція, інтеграція на морфемному рівні, схильність до лексикалізації, слабким порівняно з афіксоїдами ступенем десемантизації названі слова варто зараховувати до аброморфемних, а їхні препозитивні компоненти – до аброморфем. До аббревіатурних морфем, що не розгортаються, а приєднуються до цілого слова за готовим зразком-моделлю, належать такі (для зручності подаємо із синонімами або описовим значенням): *аеро-* (повітряний), *аква-* (водний), *арт-* (мистецький), *астро-* (зоряний), *аудіо-* (звуковий або записаний на магнітну плівку), *веб-* (вказує на те, що опорний компонент слова стосується Інтернету), *відео-* (вказує на належність до галузі зображення електричних сигналів на екрані), *геліо-* (сонячний), *гео-* (земний), *гідро-* (водний), *кіно-* (вказує на зв'язок із кінематографією), *медіа-* (широке поле комунікативної діяльності), *піар-* (який стосується зв'язків із громадськістю, цілеспрямовано формує їх), *прес-* (який стосується засобів масової інформації), *радіо-* (пов'язаний із передаванням на відстань і прийманням звукової інформації за допомогою електромагнітних хвиль), *термо-* (температурний або утеплювальний), *фан-* (означає палку відданість кому-, чому-небудь), *фіто-* (рослинний). Збільшення словотвірного потенціалу і кількості зазначених аброморфем пов'язане з розширенням сфери їх використання: міграцією з наукового стилю до публіцистичного та розмовного.

На основі **частиномовної належності** мотивувального слова виділяємо такі типи аббревіатурних морфем:

1) **атрибутивні (відприкметникові)** – аббревіатурні морфеми, які розгортаються в прикметник: *адмін-, арх-, геол-, див-, зап-, мат-, муз-, окр-, посів-, стат-, худ-* та ін.;

2) **субстантивні (відіменникові)** – аббревіатурні морфеми, що розгортаються

в іменник (іноді це субстантивований дієприкметник): *-арм, -бас, -деп, зам-, -ком, -лаб, -мет, -орг, -пред, пом-, -транс, -фін* і под.

За нашими спостереженнями, диференціацію аброморфем за їхньою частиномовною співвіднесеністю з мотивувальним словом у вихідному словосполученні не можна зробити без урахування позиційних характеристик аббревіатурних морфем, бо, наприклад, аброморфема *-кор-* у таких аброутвореннях, як *спецкор* і *корпункт*, мотивується залежно від позиції в першому слові іменником «кореспондент», у другому – прикметником «кореспондентський».

Порядок розташування компонентів в аброутворенні визначає синтаксична структура його мотивувального словосполучення: у препозиції вживаються здебільшого морфеми, утворені від тих слів, що пояснюють, а в постпозиції – від пояснюваних, напр.: *автозавод, агротехніка, лісгосп, педфак, спортзал; держпром, комунгосп, облспецбуд, продмаг, райвиконком*. Препозитивні аббревіатурні морфеми переважають над постпозитивними (серед проаналізованих нами складників аброморфемних аббревіатур 89,6% становлять препозитивні, 10,4% – постпозитивні). Найбільш частотними є препозитивні складники аббревіатур, а серед постпозитивних превалюють уніморфеми: *командарм > -арм, комбриг > -бриг, головбух > -бух, держдеп > -деп* (департамент), *нардеп > -деп* (депутат), *соцзабез > -забез, лінкор > -кор*.

Визначення позиційних характеристик аброморфем неможливе без урахування їхніх словотвірних особливостей. Як уже зазначалося, на основі частиномовної належності мотивувального слова виділяємо атрибутивні і субстантивні аббревіатурні морфеми.

Аббревіатурні морфеми, що мотивуються прикметником і виступають у першій позиції (або є другим чи третім, але не останнім, складником), кваліфікуємо як **атрибутивні препозитивні аброморфеми**. Вони налічують 387 одиниць, що становить 87,3% від загальної кількості аналізованих аббревіатурних морфем, наприклад: *абро-* (аббревіатурний), *бак-* (бактеріологічний), *ген-* (генеральний), *дем-* (демократичний), *економ-* (економічний), *інвест-* (інвестиційний), *кібер-* (кібернетичний), *конц-* (концентраційний або концентрований), *мат-* (математичний чи матеріальний), *нац-* (національний), *проф-* (професійний або профспілковий), *сан-* (санітарний), *спец-* (спеціалізований або спеціальний), *тер-* (територіальний або терористичний), *фарм-* (фармацевтичний), *штраф-* (штраф-

ний), *юн-* (юнацький або юний), *юр-* (юридичний) і под.

До атрибутивних аббревіатурних морфем препозитивного типу відносимо також ті складники, що не можуть розгортатися в прикметники і приєднуються до цілого слова за аббревіатурною моделлю без опори на словосполучення, зокрема: *аква-*, *арт-*, *астро-*, *аудіо-*, *бліц-*, *веб-*, *відео-*, *гео-*, *інтернет-*, *медіа-*, *піар-*, *прес-*, *фан-*, *фітнес-*, *фіто-* тощо.

Аброморфема, які мотивуються іменником, є **субстантивними**. Вони налічують 56 одиниць, що становить 12,7% від загальної кількості аброморфем української мови. Варто зазначити, що серед субстантивних аброморфем є такі, що мотивуються не окремим словом, а словосполученням. Так, *голов-* за стрижневим словом мотивувального словосполучення – це субстантивна препозитивна аббревіатурна морфема, що розгортається в словосполучення «головне управління»: *Головавіабуд*, *Головрембуд*, *Облголовпостач*. Як субстантивні постпозитивні аброморфема, мотивовані словосполученням, вживаються *-енерго* (енергетичне підприємство), *-інж* (інженерна служба), *-мет* (метеорологічна служба), *-монтаж* (монтажне управління), *-поліграф* (поліграфічне підприємство): *Київенерго*, *начінж*, *Укрмет*, *теплоенергомонтаж*, *Укрполіграф*.

Спостережено, що субстантивні аброморфема *-кар-* (караул) і *-упр-* (управління) можуть уживатися як у препозиції, так і в постпозиції, пор.: *карнач* і *начкар*; *упрхарчпром*, *упрдор* і *санупр*.

Особливістю цього частиномовного типу аброморфем є те, що залежно від позиції в слові вони бувають препозитивними і постпозитивними, причому другі переважають над першими. До **субстантивних препозитивних аброморфем** належать 10 одиниць (2,3%). Це аббревіатурні морфема *зав-* (завідувач), *каб-* (кабінет), *кер-* (керівник), *ком-* (командир), *лік-* (ліквідація), *мін-* (міністерство), *нач-* (начальник), *пом-* (помічник), *рем-* (ремонт). До **субстантивних**

постпозитивних аброморфем відносимо 46 одиниць (10,4%), наприклад: *-арм* (армія), *-арт* (не розгортається, а приєднується за зразком-моделлю, за значенням синонімічна з «мистецтво»), *-бас* (басейн), *-бат* (батальйон або батарея), *-бриг* (бригада), *-буд* (будівництво), *-видав* (видавництво), *-госп* (господарство), *-деп* (депутат або департамент), *-енерго* (енергетика або енергетичне підприємство), *-ком* (комісар, комитет, компанія), *-літ* (література), *-мет* (метал або металургія), *-мет* (метеорологічна служба), *-орг* (організм або організатор), *-пред* (представник), *-ред* (редактор), *-упр* (управління), *-фак* (факультет).

Останнім часом атрибутивні й субстантивні аброморфема поповнюються усіченими інтернаціональними компонентами, що можуть виступати в обох позиціях, отже, мати різну мотивацію, пор.: *автотранс* і *спецавто*; *кінопром* і *соцкіно*; *екобуд* і *нацеко*. Вживання аналізованих аброморфем у постпозиції свідчить про поповнення складу лексикалізованих аббревіатурних морфем в українській мові.

Висновки і перспективи. Отже, причиною порушення структурного паралелізму між вихідними словосполученнями й аброморфемними утвореннями є невідповідність їхніх конструктивних можливостей.

Стабільне зростання кількості складноскорочених слів, динамічне поповнення фонду аббревіатурних морфем, здебільшого препозитивного типу, усталення аббревіатурних моделей свідчать про необхідність подальших досліджень аббревіатурних утворень української мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Полюга Л. Словник українських морфем. Львів: Світ, 2003. 446 с.
2. Сердюк М. Аббревіатури і співвідносні з ними слова та словосполучення. Українське мовознавство. 1981. Вип. 9. С. 69–76.
3. Словник іншомовних слів / уклад. Л. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1018 с.
4. Словник скорочень в українській мові / ред. Л. Паламарчук. К.: Вища школа, 1988. 512 с.